

Józef Kozyra

Jezus Chrystus kamieniem węgielnym albo głowicą węgła oraz głową w Nowym Testamencie

---

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 33, 77-103

2000

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. JÓZEF KOZYRA

JEZUS CHRYSZTUS KAMIENIEM WĘGIELNYM ALBO GŁOWICĄ WĘGLA - κεφαλή γωνίας ORAZ GŁOWĄ - κεφαλή W NOWYM TESTAMENCIE

I. CHRYSZTOLOGIA NOWEGO TESTAMENTU WYRAŻONA W TYTUŁACH OKREŚLAJĄCYCH FUNKCJE JEZUSA CHRYSZTUSA

W chrystologii Nowego Testamentu wielką rolę odgrywa metoda opracowania tytułów Jezusa Chrystusa. Biblijne nazwy nadane Jezusowi w Nowym Testamencie są wyrazem znaczenia związanego z imieniem Jego osoby oraz ukazują rozwój pierwotnej chrystologii¹. Dzięki takiej metodzie wykładu chrystologii Nowego Testamentu możemy lepiej poznać bogactwo osoby odwiecznego Syna Bożego wcielonego w Jezusie z Nazaretu. Wyjaśnienie tytułów Chrystusa spotykanych na kartach Nowego Testamentu stało się metodą wykładu i jednym z rodzajów chrystologii Nowego Testamentu. Należy jednak wystrzegać się błędu przeakcentowania tej metody. Jest ona bowiem ograniczona, ponieważ - jak każda metoda słownikowa - nie pozwala zamknąć wszystkich treści chrystologicznych jedynie w rzeczownikach². Przed tytuły zaś wysuwają się funkcje Jezusa Chrystusa, nie w pełni wyrażalne w tytułach. Chrystologia tytularna (Titelchristologie)³ musi więc iść w parze z chrystologią funkcjonalną. Istotą chrystologii funkcjonalnej stanowi relacja zachodząca pomiędzy Jezusem a człowiekiem spotykającym Go oraz wierzącym w Niego⁴.

W związku z prymatem funkcji Chrystusa przed Jego tytułami godnościowymi należałoby ujmować całość chrystologii ukazującej „Chrystusa wczoraj, dziś i na wieki” (Hbr 13,8). „Chrystus wczoraj” związany jest z dokonaniem dziełem odkupienia w konkretnym miejscu i czasie historycznym; „Chrystus dziś” to Chrystus działający w świecie i w Kościele

---

¹ A. Tronina, *Jezus Chrystus - nazwy*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 1350.

² A. Jankowski, *Chrystus Apokalipsy Janowej a eon obecny*, „*Analecta Cracoviensia*” 14(1982), s. 244 n.

³ W. Beilner, *Neutestamentliche Christologie*, [w:] tenże, *Gott als Christ erfahren II. Gott in Jesus - Jesus in Kirche*, Salzburg 1996, s. 217-233.

⁴ Tenże, *Funktionale Christologie*, [w:] tenże, *Gott als Christ erfahren II...*, s. 263-324; H. Langkammer, *U podstaw chrystologii Nowego Testamentu*, Wrocław 1976, s. 202.

w chwili obecnej; wreszcie „Chrystus ten sam na wieki” - to Chrystus jutra eschatologicznego i wieczności⁵. Takie właśnie całościowe ujęcie chrystologii ukazujące „Chrystusa wczoraj, dziś i na wieki, jako jedyne Zbawiciela świata”, podejmuje dokument Papieskiego Komitetu Obchodów Wielkiego Jubileuszu roku 2000⁶.

Chrystologię tytułarną oraz funkcjonalną wymienia już dokument Papieskiej Komisji Biblijnej: *Biblia i chrystologia* z 1983 r. omawiając chrystologie związane z historią zbawienia⁷.

Aby w przedstawieniu chrystologii Nowego Testamentu uniknąć braków, niejasności i niebezpieczeństw, od których nie są wolne dotychczas podejmowane próby zinterpretowania chrystologicznych danych Biblii, dokument *Biblia i chrystologia* podaje trzy następujące zasady:

1. Zasada respektowania Tradycji czasów apostoelskich, sięgających już Starego Testamentu;
2. Zasada ciągłości obydwu Testamentów w sposobie przedstawiania zbawczego posłannictwa Jezusa Chrystusa;
3. Zasada integralności w sposobie różnych ujęć chrystologii w Nowym Testamencie⁸.

II. TYTUŁ CHRYSOLOGICZNY κεφαλή γωνίας W TRADYCJI APOSTOLSKIEJ

1. Chrystus Kamieniem Węgielnym lub Głowicą Węgła - κεφαλή γωνίας w nauczaniu Piotrowym

Z praktyką nazywania Jezusa Chrystusa kamieniem węgielnym czy głowicą węgła - κεφαλή γωνίας według słów Psalmu 118,22⁹ spotykamy się już w nauczaniu apostoelskim przedstawionym w kerygmacie św. Piotra w Dz 4,11 i w katechezie Piotrowej w 1 P 2,7.

Kontekst nadania tego tytułu Chrystusowi w Dz 4,11 jest następujący: Scena rozgrywa się przed Sanhedrynem po aresztowaniu Apostołów przez

⁵ A. Jankowski, *Chrystus Apokalipsy Janowej...*, s. 245.

⁶ *Jezus Chrystus, jedyny Zbawiciel świata, wczoraj, dziś i na wieki. Oficjalny dokument Papieskiego Komitetu obchodów Wielkiego Jubileuszu Roku 2000*, (tłum. polskie: A. Lis), Katowice 1997.

⁷ P. G. Müller, *Bibel und Christologie. Ein Dokument der Päpstlichen Bibelkommission in Französisch und Latein, mit deutscher Übersetzung und Hinführung von P. G. Müller, einem Kommentar von J. A. Fitzmyer und einem Geleitwort von Kard. J. Ratzinger*, Stuttgart 1987; *Biblia i chrystologia. Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej z 1983 r.* (tłum. A. Jankowski), „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 41,3 (1988), s. 185-226 oraz opracowania tytułów godnościowych Chrystusa: O. Cullmann, *Die Christologie des Neuen Testaments*, Ed. 3, Tübingen 1963; F. Haeh, *Christologische Hoheitstitel. Ihre Geschichte im frühen Christentum*, Ed. 4, Göttingen 1974; L. Sabourin, *Les noms et les titres de Jésus*, Paris 1963; V. Taylor, *The Names of Jesus*, London, 1964.

⁸ *Biblia i chrystologia...*, s. 203, 208-210; K. Romaniuk, *Biblia i chrystologia (Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej - omówienie)*, [w:] *Agnus et Sponsa*. Praca zbiorowa ofiarowana O. Prof. A. Jankowskiemu, red. T. Dąbek, T. Jelonek, Kraków 1993, s. 260 n.

⁹ M. Giesler, *Christ the Rejected Stone. A Study of Ps 118,22-23*, Pamplona 1974.

straż świątynną. Mają oni odpowiadać w sprawie mowy kerygmaticznej o Jezusie wygłoszonej przy sposobności uzdrowienia chromego (por. Dz 3,1-4,4). Piotr napełniony Duchem Świętym w imieniu wszystkich Apostołów kieruje do Sanhedrynu mowę obronną, odpowiadając na pytania o upoważnienia i moc dokonania cudu uzdrowienia i wygłaszania mowy o Jezusie.

Podobnie jak w innych kerygmatach w Dz, również tutaj zastosowano konstrukcje antytezy. Pierwsza antyteza dotyczy przedmiotu przesłuchania Apostołów. Nie jest nim przestępstwo czy występki, jak to widzą przełożeni, starsi ludu, uczeni i arcykapłani, lecz powodem przesłuchania jest dobrodziejstwo. Odpowiedź Piotra przechodząca w kerygmat chrystologiczny nazywa Jezusa Chrystusem i Nazarejczykiem, a więc Mesjaszem i Synem Dawida. Następnie, podobnie jak w innych mowach kerygmaticznych, Apostoł posługując się antytezą, głosi prawdę o ukrzyżowaniu Jezusa i Jego zmartwychwskrzeszeniu. „Wy [przywódcy żydowski] ukrzyżowaliście Jezusa Chrystusa Nazarejczyka, a Bóg wskrzesił Go z martwych” (Dz 4,10).

Ten sposób formułowania prawdy o śmierci i zmartwychwstaniu Jezusa jest charakterystyczny dla pierwotnej teologii kerygmatu apostołowego. Mowa ta jest skierowana do Żydów, dlatego też Apostoł przytacza dowód z Pisma Świętego, który ma być dla nich argumentem za historycznym znaczeniem tych wydarzeń. Święty Piotr przytacza słowa Psalmu 118,22 o dziwnych losach odrzuconego kamienia. Tekst ten należał zapewne do zbioru testimoniów¹⁰, czyli świadectw, za jakie uważano wybrane cytaty z ksiąg Starego Testamentu, służące jako argumenty dla Żydów, którym głoszono Ewangelię o Jezusie.

Tekst Ps 118,22, cytowany zawsze w sensie chrystologicznym jeszcze w czterech innych księgach Nowego Testamentu (Mt 21,42; Mk 12,10; Łk 20,17; 1 P 2,7), zawiera interesujący nas tytuł Chrystusa - κεφαλὴ γωνίας: głowica węgła, kamień węgielny (Dz 4,11). Psalmista w Ps 118, 22 kamieniem węgielnym nazywa Izrael, który został odrzucony przez pogan, a przecież przez Izraela właśnie Bóg chciał zrealizować swój plan zbawienia całej ludzkości. Według Piotra tym kamieniem węgielnym jest Mesjasz, Jezus Nazarejczyk. Jego to właśnie odrzucają budowniczy, przywódcy Izraela. Ukrzyżowali oni Chrystusa, którego Bóg zmartwychwskrzesił. On też jest źródłem wszelkiego zbawienia¹¹.

Wyrażenie κεφαλὴ γωνίας: głowica węgła, kamień węgielny, wzięte z Ps 118,22, mówi o najważniejszym kamieniu fundamentu. Jest to bowiem kamień pierwszy, na którym stawia się wszystkie inne¹². Spaja on

¹⁰A. Jankowski, *Kerygmat w Kościele apostołskim*, Częstochowa 1989, s. 65.

¹¹R. Andrzejewski, F. Józwiak, *Dzieje Apostolskie*, [w:] *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych ze wstępami i komentarzami*, red. M. Peter, M. Wolniewicz, wyd. 2, t. 3, Poznań 1987, s. 300.

¹²W. Mundl e, *Pietra, Pietra angolare* (κεφαλὴ γωνίας), [w:] *Dizionario dei Concetti Biblici del Nuovo Testamento* [dalej: DCB]. A cura di L. Coenen, E. Beyreuther, H. Bietenhard,

wszystkie części fundamentu jak również wznoszone na nim mury¹³. Zdaniem Piotra, słowa Psalmu 118,22 stały się prorocze. Odrzucony przez budowniczych Izraela kamień - to właśnie Jezus. On to okazał się kamieniem wszystko podtrzymującym¹⁴. Jest On kamieniem niezbędnym u początku budowy. J. Jeremias sugeruje również inne znaczenie tego wyrażenia, mianowicie: kamień szczytowy łuku i zwornik sklepienia, kamień końcowy, wieńczący budowlę¹⁵. Jeremias powołuje się na podobne znaczenie tego określenia w apokryficznym *Testamencie Salomona* 22,7, a także na przekład Peszitty (tłumaczenie syryjskie) Iz 28,16 i na niektórych Ojców Kościoła (Tertulian). Za taką interpretacją opowiada się również wielu współczesnych autorów¹⁶. Jednak myśl o kamieniu centralnym, zdaniem innych egzegetów, nie pojawia się w katechezie Apostołów, którzy nazywają Chrystusa kamieniem węgielnym, głowicą węgła¹⁷. Chrystus nazwany kamieniem węgielnym byłby więc fundamentem i zarazem Władcą wszechświata¹⁸.

Św. Piotr, podobnie jak w kerygmacie jerozolimskim podanym w Dz 4,11, tak też w swoim *1 Liście* (2,7) nazywa Jezusa słowami Psalmu 118, 22 kamieniem węgielnym, głowicą węgła - κεφαλὴ γωνίας. Tytuł ten spotykamy w 1 P 2,7 w kontekście parenetycznym, gdzie Apostoł podaje upomnienia dotyczące osobistej świętości chrześcijan (1,13-2,10). Są to najpierw upomnienia ogólne, aby wierni dążyli do nieba (1,13-14a), następnie bardziej szczegółowe dotyczące naszego stosunku do Boga i siebie samych (1,14b-21) oraz stosunku do bliźnich (1,22-2,1). Wreszcie na koniec wzywa, abyśmy trwali przy Chrystusie Panu (2,2-10)¹⁹.

Autor 1 P zajmuje się znaczeniem zmartwychwstania Chrystusa dla życia chrześcijańskiego oraz jego rolą i wpływem na całą egzystencję ludzką²⁰. Św. Piotr, mówiąc więc o konieczności zjednoczenia się chrześcijan

(tyt. oryg.: *Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament*), red. ital. A. Tessarolo, Bologna 1976, kol. 1312.

¹³J. S z l a g a, *Symbolika fundamentu w Nowym Testamencie*, Lublin 1970, s. 127 [mpsKUL].

¹⁴K. R o m a n i u k, *Dzieje Apostolskie*, [w:] *Komentarz praktyczny do Nowego Testamentu*, red. A. Jankowiak, K. Romaniuk, L. Stachowiak, t. 1, Poznań 1975, s. 535.

¹⁵J. J e r e m i a s, *Der Eckstein*, „AGGELOS” 1 (1925), s. 65-70; tenże, κεφαλὴ γωνίας - ἀκρογωνιαίος, „Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde des Urchristentums” 29 (1930), s. 264-280.

¹⁶W. L. K n o x, *St. Paul and the Church of Gentiles*, Cambridge 1939, s. 189; H. S c h l i e r, κεφαλὴ, ἀνακρογωνία, [w:] *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament* [dalej: ThWNT], Red. G. Kittel, Bd. 3, Stuttgart 1938, s. 680 nn.

¹⁷F. M u s s n e r, *Christus das All und die Kirche*, *Studien zur Theologie des Epheserbriefes*, Trier 1955, s. 108 n.; S. L y o n n e t, *De Christo summo angulari lapide sec. Eph. 2,20*, „Verbum Domini” 27 (1949), s. 74-83; A. J a n k o w s k i, *Listy więzienne św. Pawła*, Poznań 1962, s. 413.

¹⁸H. J. G a b a t h u l e r, *Jesus Christus Haupt der Kirche - Haupt der Welt*, Zürich 1965, s. 177; J. S z l a g a, *Chrystus i Apostołowie jako Fundament Kościoła*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” [dalej: RTK] 18 (1971), z. 1, s. 116.

¹⁹F. G r y g l e w i c z, *Listy katolickie, Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, Poznań 1959, s. 186.

²⁰S. H a ł a s, *Zmartwychwstanie Chrystusa w życiu chrześcijanina. Refleksja biblijna nad Pierwszym Listem św. Piotra*, Kraków 1992, s. 4.

z Chrystusem, posłużył się trzema obrazami, w których porównał wier-nych do niemowląt (2,2-3), do kamieni przy budowie (2,4-8) oraz do na-rodu wybranego (2,9-10). Porównując wiernych do kamieni używanych przy budowie, Apostoł w swojej katechezie, być może chrzcielnej, wyja-śnia: Jeżeli wierni będą blisko Pana, wtedy jako żywe kamienie zostaną wykorzystani do budowy świątyni, w której Chrystus sam jest żywym ka-mieniem (w. 4), i to kamieniem węgielnym (w. 7). Wierni zaś będą tę świątynię stanowić, składając w niej jako kapłani duchowe ofiary (w. 5). Chrystus Pan jest zatem w tej świątyni żywym kamieniem, mającym w sobie nadprzyrodzone życie, będąc zmartwychwskrzeszony ku pełni ży-cia w chwale i udzielającym go tym, którzy są z Nim zjednoczeni.

Chrystusa określają w tym tekście słowa Ps 118,22 oraz Iz 28,16; „On jest Żywym kamieniem, odrzuconym wprawdzie przez ludzi, ale u Boga wybranym i drogocennym” (w. 4) oraz „Kamieniem węgielnym, wybra-nym i drogocennym, a kto w Niego wierzy, na pewno się nie zawiedzie” (w. 6). Wyrazem radości Apostoła wobec zjednoczenia chrześcijan z Je-zusem Chrystusem jest okazanie im czci. Chrystus bowiem jako kamień węgielny jest również pełen czci (czcigodny, drogocenny). Powodem więc czci dla chrześcijan jest ich wiara. Dla tych zaś, którzy nie wierzą, Chrystus Pan jest tym samym kamieniem węgielnym - κεφαλή γωνίας (w. 7 również cytat z Ps 118,22), lecz niestety jako kamień upadku i skała zgorzenia (w. 8 - cytat z Iz 8,14). Upadek niewiernych jest ich własną tragedią, choć przewidziany był przez Boga. Mimo odrzucenia przez bu-downicznych, kamień ten, którym jest Jezus Chrystus, okazał się głowicą węgła, czyli podstawowym i fundamentalnym kamieniem nowej budowli, jakajest Kościół²¹. Kamień węgielny - to kamień narożny, u zbiegu dwóch murów, umieszczany przy samych fundamentach i jako taki stanowił naj-ważniejszą część budowli, scalając ściany domu. Dlatego też tak staran-nie wybierano go spośród innych²².

Wybranie Chrystusa przedstawia 1 P 2,4-8 jako zapewnienie chrześci-jan o ich wybraniu i nagrodzie. Piotr nazywa zmartwychwstałego Chry-stusa kamieniem wybranym przez Boga i umieszczonym na Syjonie (w. 6). Stosując konstrukcję antytetyczną, Apostoł podkreśla kontrast między odrzuceniem Chrystusa przez ludzi a wybraniem Go przez Boga: „Kamień żywy, odrzucony wprawdzie przez ludzi, ale u Boga wybrany i wartościo-wy” (w. 4; tu: aluzja do Iz 28,16). Wypowiedź ta streszcza dalszy wywód przedstawiony w 2,6-8: „Oto kładę na Syjonie kamień węgielny - (λίθος ἀκρογωνιαίος) wybrany, wartościowy, a kto w niego wierzy, na pewno nie zostanie zawiedziony (w. 6 - cytat z Iz 28,16). Kamień odrzucony przez budujących stał się kamieniem węgielnym - κεφαλή γωνίας (w. 7

²¹ F. Grygliewicz, *Listy katolickie...*, s. 186–199.

²² L. Stachowiak, *Pierwszy List św. Piotra*, [w:] *Komentarz praktyczny do Nowego Te-stamentu*, red. A. Jankowski, K. Romaniuk, L. Stachowiak, t. 2, Poznań 1975, s. 1074.

- cytat z Ps 118,22), kamieniem upadku i skałą zgorszenia" (w. 8 - cytat Iz 8,14).

W każdym z zacytowanych tu tekstów starotestamentalnych (Ps 118, 22; Iz 8,14; 28,16) podkreśla się rolę kamienia, umieszczając go na początku każdej z tych trzech wypowiedzi. Wspólnym ich tematem jest wybór i odrzucenie kamienia oraz konsekwencje wynikające z tego faktu. W innych podobnych tekstach Nowego Testamentu podkreśla się przede wszystkim fakt odrzucenia Chrystusa - jako kamienia węgielnego oraz w konsekwencji również Jego zabójców (por. Mt 21,42 nn.; Mk 12,10 nn.; Łk 20,17 n.; Dz 4,11). Autor, przyznając w 1 P 2,4-6 pierwszeństwo cytatu z Iz 28,16 (wykorzystał go dwukrotnie w w. 4 i 6), zaakcentował w ten sposób wybranie przez Boga i dowartościowanie Chrystusa w Jego zmartwychwstaniu. Odrzucenie zaś Jezusa przez ludzi odpowiada Jego męce krzyżowej. Kamień został odrzucony przez budujących jako nie nadający się do budowy.

W przeciwieństwie do ludzi, Bóg ocenił ten kamień jako wartościowy, czyli najbardziej nadający się do użycia przy budowie i to jako kamienia węgielnego, a więc elementu najważniejszego, na którym będzie się wspierać cała konstrukcja budowy. W tym sensie wybór i uznanie wartości stanowią wywyższenie Jezusa Chrystusa. Wybór ten bowiem jest uhonorowaniem Chrystusa, nadaniem Mu pierwszeństwa przed innymi oraz uznaniem za kogoś najważniejszego. Tym zaś uhonorowaniem i wywyższeniem dla Chrystusa jest Jego zmartwychwstanie²³. A ponieważ wierzący opowiedzieli się za Chrystusem, dlatego Jego wywyższenie dodaje również i im chwały (w. 6b.7a). Tę godność chrześcijan nazwanych „plemieniem wybranym, królewskim kapłaństwem i narodem świętym” (nazwa z Wj 19,6) sugeruje także 1 P 2,9²⁴.

W pouczeniu Piotrowym w 1 P 2,4-8 o Jezusie mówi się więc jako o kamieniu węgielnym raz w sensie pozytywnym, a raz negatywnym. Dla wierzących bowiem Chrystus jako żywy kamień węgielny jest podstawą i źródłem dla ich życia wiecznego, dla niewierzących zaś jest głowicą węgla, o którą się potkną i upadną²⁵. I w tym więc tekście Jezus Chrystus spełnia rolę wiodącą, będąc najważniejszym i głównym kamieniem budowli.

2. Jezus Chrystus Głową - κεφαλή w listach św. Pawła

Z praktyką nazywania Jezusa Chrystusa Głową - κεφαλή w listach św. Pawła spotykamy się w tekstach hymnicznych w Kol 1,18; Ef 1,22

²³S. Hałas, *Zmartwychwstanie Chrystusa...*, s. 21 n.

²⁴Tamże, s. 24.

²⁵H. G. Link, E. Tiedke, *Pietra angolare* (λίθος), DCB, kol. 1315.

oraz Ef 1,10; gdzie funkcję jednoczenia wszystkiego w Chrystusie jako Głowie wyraża czasownik ἀνακεφαλαιούσθαι. Apostoł Paweł nadaje Chrystusowi tytuł Głowa - κεφαλή także w pouczeniach katechetyczno-parenetycznych, jakie zamieszcza w *1 Liście do Koryntian* 11,3 oraz w listach więziennych: Ef 4,15; 5,23 i Kol 2,10.19.

a. *Chrystus Głową - κεφαλή w listach św. Pawła w tekstach hymnicznych*

Chrystus nazwany w Kol 1,18a²⁶ Głową (κεφαλή) Ciała - Kościoła, posiada zwierzchnictwo, życiodajny wpływ, jednoczy Kościół, posiadając bezwzględne pierwszeństwo i będąc źródłem uświęcenia²⁷. Najpierw Chrystus jest jednak Głową kosmosu, bowiem w swojej preegzystencji jako Obraz Boga niewidzialnego stwarza wszechświat. Następnie jest On Głową Kościoła jako jego Zbawca²⁸. Chrystus stał się więc nowym Władcą a poszczególne członki złączone zostały pod jedną Głowę²⁹.

Jezusa Chrystusa nazwano Głową - κεφαλή w hymnie o Jego wywyższeniu w Ef 1,20–23³⁰. Wyrażenie: [Bóg Ojciec] „Wszystko poddał pod Jego stopy” (w. 22a), wzięte z Ps 8,7 zastosowane tu do Chrystusa, wskazuje na powszechną władzę i rzeczywiste Jego panowanie nad całym kosmosem (por. także 1 Kor 15,2,6 n.; Hbr 2,8). „A Jego samego ustanowił nade wszystko Głową dla Kościoła (w. 22b), który jest Jego Ciałem (w. 23a), Pełnią Tego, który napełnia wszystko wszelkimi sposobami” (w. 23b). Ten najwyższy, ostatni szczebel wywyższenia da się uzasadnić stosunkiem Chrystusa - Głowy do Ciała - Kościoła.

Ten, który jest Głową całego stworzenia, jest z woli Bożej także Głową Kościoła³¹ (por. Kol 1,18). Chrystus nazwany więc w tekście Ef 1,22 κεφαλή jest Głową dla całego kosmosu i Kościoła³². Jako Głowa nie tylko założył Kościół, ale także stworzył wszechświat. Stworzenie zatem i Kościół istnieją nadal dzięki Głowie, której są poddane³³. Chrystus więc jako Głowa - κεφαλή tak wobec Kościoła jak i całego wszechświata spełnia rolę głównego Władcy i Wodza.

Hymn dziękczynny dla Boga Ojca o tajemniczym planie zbawienia, znajdujący się na początku *Listu do Efezjan* 1,3–14³⁴ w drugiej części

²⁶ E. S c h w e i z e r, *Colossians 1,15-20*, „Review and Expositor” 87 (1990), s. 97-104.

²⁷ A. J a n k o w s k i, *Listy więzienne...*, s. 232.

²⁸ H. L a n g k a m m e r, *Wprowadzenie do ksiąg Nowego Testamentu*, Wrocław 1982, s. 80.

²⁹ Tenże, *Hymny chrystologiczne Nowego Testamentu*, Katowice 1976, s. 50.

³⁰ A. J a n k o w s k i, *Listy więzienne...*, s. 385.

³¹ Tamże, s. 385-387; F. G r o b, *L'image du corps et de la tête dans l'Épître aux Éphésiens*, „Etudes théologiques et religieuses” 58 (1983), s. 491-500.

³² P. H o f r i c h t e r, *Haupt*, [w:] *Bibeltheologisches Wörterbuch*, red. J. B. Bauer, J. Marböck, K. M. Woschitz, Ed. 4, Graz 1994, s. 287.

³³ H. S c h l i e r, κεφαλή, ἀνακεφαλαιόομαι, ThWNT, s. 680.

³⁴ K. R o m a n i k, *Soteriologia św. Pawła*, Warszawa, 1983, s. 72.

(w. 10), zawiera zwrot ukazujący wyjątkowość dzieła zbawczego, dokonanego przez Jezusa Chrystusa: Zjednoczenie wszystkiego na nowo w Jezusie Chrystusie jako Głowie (ἀνακεφαλαιοῦσθαι) w Ef 1,10.

Otóż „Bóg Ojciec oznajmił nam tajemnicę swej woli według swego postanowienia, które przedtem w Nim [w Chrystusie] powziął (w. 9) dla dokonania pełni czasów, aby wszystko na nowo zjednoczyć w Chrystusie jako Głowie - ἀνακεφαλαιοῦσθαι: to, co w niebiosach, i to, co na ziemi” (w. 10). Bóg Ojciec, inicjator planu zbawienia przez miłość, powziął już przed wiekami zamiar usynowienia nas (w. 3-6) poprzez odkupienie dane przez Chrystusa, poprzez objawienie planu połączenia wszystkich: Żydów i pogan w Chrystusie jako Głowie (w. 7-10), aż do osobistego udziału adresatów w tym dziele za sprawą Ducha Świętego (w. 11-14)³⁵. Ten zwięzły zwrot - ἀνακεφαλαιοῦσθαι, odniesiony w w. 10 do Chrystusa, różnie jest tłumaczony. Źródłostów tego czasownika stanowi wyraz κεφάλαιον, co oznacza: główną rzecz, zasadniczy punkt, sumę, zebranie razem³⁶. Przedrostek zaś ἀνα zwraca uwagę na nowe działanie Jezusa.

W Chrystusie więc jako w Głowie, która jest sumą wszystkiego, wszystko jest na nowo zebrane. Chodzi tu o nowość eschatologiczną w sensie jakościowym³⁷. Zjednoczenie wszystkiego na nowo w Chrystusie jako Głowie dokonuje się w momencie triumfalnego zmartwychwstania Jezusa. Życie chrześcijanina jest uczestnictwem w życiu zmartwychwstałego Chrystusa. Jest ono ustawicznym pomnażaniem chwały majestatu, którym zajaśniał Chrystus przez swoje zmartwychwstanie³⁸.

Apostoł Paweł wybrał słowo ἀνακεφαλαιοῦσθαι dla tego tekstu, jako że w kolejnym hymnie o wywyższeniu Chrystusa nazwie Go Głową - κεφαλῆ: Ef 1,22. Jednoczące skutki dzieła odkupienia dokonanego przez Chrystusa, wyrażone słowem ἀνακεφαλαιοῦσθαι w Ef 1,10, podkreśla forma czasowa aorystu, przez którą zaznacza się jednorazowość realizacji dziejowej tego faktu. Określenie „wszystko” ma tutaj zakres kosmiczny, na co wskazują słowa kontekstu: to co w niebiosach i to co na ziemi³⁹. Inne propozycje tłumaczenia tego ważnego tekstu o wyjątkowo doniosłej roli Chrystusa w dziele zbawienia, wyrażonej przez słowo ἀνακεφαλαιοῦσθαι w Ef 1,10 - to: „aby wszystko na nowo zjednoczyć, zrekapitułować w Chrystusie jako Głowie” lub: „aby sprowadzić wszystko na nowo pod jedną Głowę - Chrystusa”⁴⁰, lub też: „aby poddać wszystko na nowo pod jednego, Głównego Wodza - Chrystusa”.

³⁵ A. Jankowski, *Listy więzienne*..s, 362.

³⁶ Tamże, s. 373.

³⁷ H. Schlier, κεφαλῆ, ἀνακεφαλαιοῦσθαι, ThWNT, s. 682.

³⁸ K. Romaniuk, *Soteriologia św. Pawła*..., s. 72 n.

³⁹ A. Jankowski, *Listy więzienne*..., s. 372 n.

⁴⁰ P. Benoit, *Corps, tête et plérôme dans les Épîtres de la Captivité*, „Revue biblique” 63 (1956), s. 31.

b. *Chrystus Głową - κεφαλή w pouczeniach katechetyczno-parenetycznych św. Pawła*

Apostoł Paweł nadaje Chrystusowi tytuł: Głowa - κεφαλή także w pouczeniach katechetyczno-parenetycznych, jakie zamieszcza w *1 Liście do Koryntian* 11,3 oraz w listach więziennych: Ef 4,15; 5,23⁴¹ i Kol 2,10. 19⁴².

Św. Paweł pouczając Koryntian o unikaniu nadużyć na wspólnych nabożeństwach (1 Kor 11,2–34), wyjaśnia również szczegółowy problem dotyczący zachowania się i stroju kobiet oraz kwestie nakrywania przez nie głowy w czasie modlitwy i prorokowania (1 Kor 11,2–16). Aby cały ten wywód należyście zrozumieć, trzeba uwzględnić fakt, że na starożytnym Bliskim Wschodzie istniał zwyczaj nakrywania głowy przez kobiety tak w obrzędach kultycznych, jak nawet przy ukazywaniu się w miejscach publicznych. Swoją argumentację Apostoł oparł na stwierdzeniu istnienia hierarchicznego porządku w świecie, opartego na zależności: Bóg - Chrystus - mężczyzna - kobieta (w. 3). Zastosowany tu termin κεφαλή - głowa oznacza przenośnie zwierzchnictwo. Właśnie nakrycie głowy przez kobiety jest symbolem uznania tego zwierzchnictwa⁴³.

W argumentacji Pawła w 1 Kor 11,3 powtarza się kilkakrotnie określenie: głowa, wyrażające tu ideę nadrzędności. Chrystus jest głową mężczyzny w sensie powagi czynnika kierującego⁴⁴ lub też w tym sensie, że jako człowiek-mężczyzna był wzorem i modelem każdego mężczyzny. Mężczyzna natomiast jest głową kobiety dlatego, że według starotestamentalnej nauki o stworzeniu człowieka (por. Rdz 2,19-25), do której Paweł wyraźnie nawiązuje w 1 Kor 11,8–9, mężczyzna został stworzony pierwszy, a potem dopiero kobieta, i to w oczywistej zależności od mężczyzny (por. również sytuację po grzechu rajskim Rdz 3,16). Bóg zaś jest głową Chrystusa w tym znaczeniu, że jako Stwórca wszystkiego jest również inicjatorem całego dzieła zbawienia, dokonanego z Jego woli i posłannictwa przez Jezusa, Syna Bożego. Chrystus był też we wszystkim poddany i posłuszny Ojcu i niższy od Niego przez swą ludzką naturę⁴⁵ (por. Flp 2,6-8; Hbr 5,7-8).

Za traktowaniem Jezusa Chrystusa jako Wodza kierującego mężczyzną w 1 Kor 11,3 może przemawiać stosowanie terminu κεφαλή w takim znaczeniu w hellenistycznej literaturze judaistycznej, np. przez Józefa Fla-

⁴¹ G. H o w a r d, *The Head/Body Metaphors of Ephesians*, „New Testament Studies” [dalej: NTS] 20 (1974), s. 350-356.

⁴² F. S a l v o n i, *Il primato di Cristo nella lettera ai Colossesi*, „Ricerche bibliche e religiose” 11/4 (1974), s. 67-98.

⁴³ E. D a b r o w s k i, *Listy do Koryntian. Wstęp, przekład oryginału, komentarz*, Poznań 1965, s. 228 n.

⁴⁴ K. R o m a n i u k, / *List św. Pawła do Koryntian, Przypis do 1 Kor 11,3*, [w:] *Biblia tyściecia. Pismo Święte Nowego Testamentu*, wyd. 9 w całości na nowo opracowane i poprawione, Poznań 1996, s. 239.

⁴⁵ K. R o m a n i u k, *Pierwszy List do Koryntian*, [w:] *Komentarz praktyczny do Nowego Testamentu*, red. A. Jankowski, K. Romaniuk, L. Stachowiak, t. 2, Poznań 1975, s. 743.

wiusza (*Wojna żydowska* 4,4,3) lub Filona (*O rodzajach prawa* 3,33)⁴⁶. Wychodząc jednak z hierarchii godnościowej (Bóg - Chrystus - Mężczyzna - Kobieta), św. Paweł w 1 Kor 11,3 równocześnie znosi dystans, gdyż ewidentna jest współistotność Boga Chrystusa i Boga Ojca. Termin: głowa, służący tu do określenia wzajemnych relacji godnościowych, jako synonim godności, służy równocześnie do przedstawienia myśli o godnym zachowaniu się i postępowaniu w czasie nabożeństw chrześcijańskich⁴⁷.

Św. Paweł nazywa Chrystusa Głową - κεφαλή także w pouczeniach parenetycznych w listach więziennych. I tak w Ef 4,15 Apostoł poucza, że przeciwieństwem duchowego niedorozwoju wiernych, przejawiającego się w niestałości i uleganiu fałszowi, o czym mówił w wierszu poprzednim (w. 14), jest mocna prawda życia chrześcijańskiego. Wyraża się ona w miłości, która zapewnia całościowy wzrost Ciała Chrystusowego, Kościoła, ku Jezusowi jako Głowie. Ta chrześcijańska miłość, dwukierunkowa, jest odpowiedzią prawdziwego chrześcijanina na miłość Boga. Wszystko zaś dzięki naszym wysiłkom mamy powiększyć ku Jezusowi - Głowie. Tym wszystkim jest kosmos, podobnie jak w Ef 3,18 n., gdzie jest mowa o dojściu nas wszystkich do całej pełni Bożej. Budowanie więc Kościoła jest jednoczesnym budowaniem całego kosmosu, a Chrystus jest Głową wszechświata. Chrystus jako Głowa wobec Ciała - Kościoła jest głównym sprawcą wewnętrznego porządku i wzrostu rozbudowy przez miłość (w. 16). Chrystus zespała swe Ciało - Kościół, jak budowlę (por. 2,21), utrzymując go we wzajemnej łączności i jedności⁴⁸. Warto również zauważyć, że określeniem: Głowa - κεφαλή w Ef i Kol nazywa się Chrystusa, chwalebne Pana w niebie, który w tym samym czasie spełnia rolę Głowy wobec swego Ciała, Kościoła, żyjącego jeszcze na ziemi. W tym więc określeniu Chrystusa jako Głowy Ciała - Kościoła w Ef 4,15 n. zawiera się też eschatologiczne ukierunkowanie Kościoła - Ciała ku niebu, gdzie jest Jego Głowa. Ten niebiański cel, czyli Chrystusa - Głowę, osiągnie Kościół - Ciało przez miłość⁴⁹.

Św. Paweł przedstawiając w Ef 5,21-33 zasady życia domowego, w 5, 23 podaje wielki wzór dla mężów i żon. Jest nim miłość Chrystusa - Głowy do Kościoła - Jego Ciała. Wzajemne podporządkowanie mężów i żon oparte ma być na świętej bojaźni, której źródłem i przedmiotem jest Chrystus (w. 21). Żony słuchając mężów, słuchają w rzeczywistości Chrystusa (w. 22). Uzasadnieniem takiego postępowania chrześcijan jest prawda katechetyczna podana w w. 23, a będąca odwzorowaniem idealnego stosunku między Chrystusem - jako Głową i Kościołem - Jego Ciałem. Podstawę dla tego porównania znajdujemy w starotestamentalnej nauce

⁴⁶ J. A. Fitzmyer, *Another Look at κεφαλή in 1 Corinthians 11,3*, NTS 35 (1989), s. 509 n.

⁴⁷ Por. H. Langkammer, *Pierwszy i Drugi List do Koryntian, tłumaczenie, wstęp i komentarz*, Lublin 1998, s. 59.

⁴⁸ A. Jankowski, *List do Efezjan*, [w:] *Komentarz praktyczny do Nowego Testamentu*, s. 849; tenże, *Listy więzienne*...s. 450 nn.

⁴⁹ H. Schlier, κεφαλή..., ThWNT, s. 679 n.

o przymierzu jako związku Boga Jahwe z narodem wybranym (por. Oz 2; Jr 31,2-4). Według zwyczajów starożytnych na Bliskim Wschodzie, żona jest posłuszna i uległa swemu mężowi, on zaś obdarowuje ją miłością i troszczy się o nią. Ten model zauważalny już w związku Boga Jahwe z narodem wybranym przeniesiono na Mesjasza i lud przez Niego zbawiony. W Ef 5,21-33 model ten stał się także wzorem dla chrześcijańskiego małżeństwa⁵⁰. Chrystus jako Głowa nie tylko przewodzi Kościołowi - swemu Ciału i prowadzi je tu na ziemi, lecz jest także jego Zbawicielem, czyli prowadzi do zbawienia. Przypomniana na początku wiersza 23 zasada, wygłoszona już przez Apostoła w 1 Kor 11,3, że „mąż jest głową żony”, otrzymała tu nowe uzasadnienie. Nie chodzi już bowiem tylko o zachowanie porządku zależności wzajemnej: Bóg - Chrystus - Mężczyzna - Kobieta. Chodzi o więź między Chrystusem a Kościołem, opierającą się na miłości ofiarnej do końca.

Pełna poświęcenia miłość Chrystusa do Kościoła jest czymś więcej niż idealnym wzorem, jest racją miłości małżeńskiej. Dlatego „jak Kościół poddany jest Chrystusowi, tak żony mężom, we wszystkim” (w. 24). Zaś „mężowie miłujcie żony, bo i Chrystus umiłował Kościół i wydał za niego samego siebie (w. 25), aby go uświęcić [...]” (w. 26). Chrystus więc miłuje Kościół - Oblubienicę, za nią się poświęca w ofierze, i przez to czyni ją u kresu zbawczego planu doskonale piękną (w. 27). Naturalna troska mężów o utrzymanie żon i czułe zapobieganie ich potrzebom ma się wzorować na tej trosce, jaką Chrystus - Głowa okazuje swemu Kościołowi - Ciału (w. 28-30).

Wzajemne oddanie się sobie małżonków odnajduje swój ostateczny i pełny sens dopiero w nierozdzielnej jedności związku, jaki zachodzi między Chrystusem a Kościołem. Przez to małżeństwo staje się widzialną manifestacją misterium jedności Chrystusa - Głowy i Jego Ciała - Kościoła. Ten wzór jest święty i uświęcający. Związek małżeński musi więc być też skutecznym znakiem łaski (w. 31-32)⁵¹. Nazwanie zaś Chrystusa Głową w Ef 5,23 ukazuje dwa aspekty tego pojęcia: władztwa i wpływu ożywiającego⁵². Miłość Chrystusa ku Kościołowi, wykazana w męce, dała Mu nad nim władzę. Celem miłości zbawczej Chrystusa do Kościoła jest jego uświęcenie⁵³, czyli życie w łasce i chwale nieba. Chrystus bowiem, będąc Głową, jest źródłem życia dla Ciała - Kościoła, jako jego Zbawiciel⁵⁴.

Podobnie jak w innych tekstach katechetyczno-parenetycznych, także w *Liście do Kolos an* przypomina Apostoł chrześcijanom, aby trzymali się w życiu prawdziwej nauki o Chrystusie (2,6-15), oraz podaje wnioski moralne, krytykując fałszywą ascezę (2,16-23). W obydwu tych fragmentach

⁵⁰ P. Hofrichter, *Haupt...*s. 287.

⁵¹ A. Jankowski, *List do Efezjan...*s. 855 nn.

⁵² A. Jankowski, *Listy więziennicze...*, s. 568.

⁵³ Tamże, s. 481, 484.

⁵⁴ P. Benoit, *Corps, tête et plérome...*s. 28.

nazywa Paweł Jezusa Chrystusa Głową- κεφαλή (Kol 2,10.19). Św. Paweł wzywając wierzących, aby trzymali się w życiu prawdziwego Chrystusa, przestrzega jednocześnie przed ułudami rzekomej nauki ludzkiej opartej na fałszu, a nie na Chrystusie. Ta krytykowana przez Pawła błędna filozofia, jaką propagowano w Kolosach, szukała dla siebie oparcia w nauce o żywiołach tego świata, a więc w astrologicznych wtajemniczeniach połączonych z niewłaściwym kultem aniołów, w celu zabezpieczenia sobie bezpieczeństwa kosmicznego. Zbędne jest poszukiwanie zależności od mocy kosmicznych tak ujętych, gdyż cała pełnia bytu, jako pole działania Bożego, mieszka w Chrystusie, Władcy kosmosu, i to na sposób ciała, czyli jakby jednego organizmu.

W swym indywidualnym ciele, podległym najpierw śmierci, lecz chwalebny po zmartwychwstaniu, Chrystus jest jedynym źródłem uświęcającego działania Bożego. Rozchodzi się ono na cały kosmos za pośrednictwem wiernych złączonych z Chrystusem w Kościele będącym Jego Ciałem. Chrystus jest jedynym źródłem łaski, jaką napełnieni są wierni, ponieważ w Nim, czyli przez Kościół, jako Jego Ciało są żywotnie z Nim połączeni. On, Chrystus, jest też Głową- κεφαλή świata duchów (w. 10), nazwanych tu następującymi terminami: ἀρχή - zwierzchność i ἐξουσία - władza. Wszystkie one Mu podlegają⁵⁵. Nazywając więc w Kol 2,10 Jezusa Głową - κεφαλή, Apostoł stwierdza Jego bezwzględne zwierzchnictwo nad światem duchowym, niewłaściwie czczonym przez błędnowierców w Kolosach⁵⁶. Jezus Chrystus jest głównym Władcą okazującym swoje zwierzchnictwo nad wszelką inną władzą i zwierzchnictwem, nawet duchowym.

Apostoł Paweł w Kol 2,16–23 krytykuje fałszywą ascezę Kolosan, polegającą na przestrzeganiu drobiazgowych przepisów pokarmowych oraz starotestamentalnego i judaistycznego kalendarza liturgicznego, na co wskazują wyliczone obchody „święta nowiu i szabatu” (w. 16). Stwierdza zarazem, że są one całkowicie fałszywe, gdyż są wyrazem nieuznawania Chrystusa jako Kogoś najważniejszego, jako Głowy i nie prowadzą ku Chrystusowi wywyższonemu⁵⁷. Są więc one bez wartości, bo suwerenne władztwo Chrystusa odbiera im wszelką podstawę. Wspomniane praktyki, będące zaledwie cieniami, typami i zapowiedziami, muszą teraz ustąpić nowej rzeczywistości Chrystusowej, która jest zrealizowaniem oczekiwań mesjańskich Starego Testamentu⁵⁸.

Należy również odrzucić fałszywy kult aniołów i pseudomistycyzm. Są one bowiem dowodem pychy i braku łączności nadprzyrodzonej z Chrystusem jako Głową Ciała - Kościoła (w. 18-19). Błędnowiercom w Kolosach imponują ich własne wizje. Fatalnym zaś skutkiem szukania przez nich innego pośrednictwa w zbawieniu jest oderwanie się od Chrystusa.

⁵⁵ A. Jankowski, *List do Efezjan...*, s. 892 nn.

⁵⁶ Tenże, *Listy więzienne...*, s. 262.

⁵⁷ E. Schweizer, *Der Brief an die Kolosser*, Berlin 1979, s. 125.

⁵⁸ A. Jankowski, *Listy więzienne...*, s. 274.

A przecież tylko On sam jeden jako Głowa może zapewnić Boży wzrost zjednoczonym z Nim członkom Jego Ciała - Kościoła (w. 19)⁵⁹.

Wyjątkowość Chrystusa i Jego roli jako Głowy podkreśla się w tekście do tego stopnia, że podporządkowuje się temu również zasady gramatyki greckiej, łamiąc je. Termin bowiem: głowa - κεφαλή jest rodzaju żeńskiego, a ze względu na połączenie go z Chrystusem nadaje się mu cechy rodzaju męskiego: „[...] taki nie trzyma się mocno Głowy, z Którego [...]” (οὐ κρατῶν τῆν κεφαλὴν ἐξ οὗ - w. 19)⁶⁰. Nadając Jezusowi Chrystusowi w Kol 2,19 tytuł: Głowa - κεφαλή, połączono w nim ideę hebrajską podkreślającą pierwszeństwo i rolę przewodzenia⁶¹, z myślą hellenistyczną związaną z określeniem: ciało - σῶμα jako organizmu społecznego. Dlatego Chrystus - Głowa zapewnia wzrost nadprzyrodzony całemu Ciału - Kościołowi (por. Ef 4, 16). „Z Chrystusa więc jako Głowy, całe Ciało zaopatrywane i zespalane dzięki wiążącym połączeniom członków, rośnie Bożym wzrostem” (w. 19)⁶².

III. TRADYCJE EWANGELIJNE (SYNOPTYCZNE) O JEZUSIE CHRYSZTUSIE JAKO GŁOWICY WĘGŁA - κεφαλή γωνίας W Mt 21,42; Mk 12,10; Łk20,17

1. Redakcja Ewangelii w świetle obecnej nauki Kościoła

W nauce o powstawaniu Ewangelii podanej przez Urząd Nauczycielski Kościoła, jaką znajdujemy w *Katechizmie Kościoła katolickiego*⁶³ i w dokumencie Papieskiej Komisji Biblijnej o historyczności Ewangelii⁶⁴ oraz w konstytucji Soboru Watykańskiego II o Objawieniu Bożym⁶⁵, zwraca się uwagę na trzy okresy tradycji, przez które doszły do nas słowa i czyny Jezusa oraz wiadomości o Jego życiu. Dokumenty te wymieniają trzy etapy w porządku genetycznym a więc: słowa i czyny Jezusa oraz wydarzenia z Jego życia; ustny przekaz apostolski związany z zakładaniem pierwszych Kościołów i wreszcie etap redakcji Ewangelii na piśmie.

W Instrukcji czytamy więc, że „to pierwotne nauczanie, przekazywane było najpierw ustnie, a potem także na piśmie. Wielu bowiem usiłowało ułożyć opis wydarzeń dotyczących Pana Jezusa, autorzy zaś święci spisali

⁵⁹ Tenże, *List do Efezjan...*, s. 895.

⁶⁰ E. S c h w e i z e r, *Der Brief an die Kolosser...* s. 125.

⁶¹ S. B e d a l e, *The meaning of κεφαλή in the Pauline Epistles*, „The Journal of Theological Studies” 5 (1954), s. 211–215.

⁶² A. J a n k o w s k i, *Listy więzienne...*, s. 276.

⁶³ *Katechizm Kościoła katolickiego* Poznań 1994, s. 41 n.

⁶⁴ *Instrukcja Papieskiej Komisji Biblijnej o historyczności Ewangelii „Sancta Mater Ecclesia”*, [w:] E. D ą b r o w s k i, *Sobór Watykański II a biblijka katolicka*, Poznań 1967, s. 146–154.

⁶⁵ Tamże, s. 244–259; Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, wyd. 3, Poznań 1986, s. 350–362.

dla pożytku Kościołów cztery Ewangelie. Nadali im też taką formę literacką, która odpowiadałaby celowi, jaki każdemu z nich przyświecał. Z licznych przekazanych im wiadomości wybierali tylko niektóre, jedne zestawiali syntetycznie, a inne obszernie wyjaśniali, biorąc pod uwagę stosunki, jakie istniały w Kościołach pierwotnych. Szczególnie jednak dbali o to, by czytelnicy przekonali się o pewności tego wszystkiego, czego ich uczono. Autorzy natchnieni, z przekazanych im wiadomości wybierali te przede wszystkim, które odpowiadały różnym warunkom, w jakich żyli wierni, i celowi przez nich zamierzonemu. Opowiadali zaś w sposób przystosowany do tych warunków i do tego celu. Ponieważ sens wypowiedzi zależy od związku przedstawionych zdarzeń, dlatego Ewangelisci, przekazując w różnych kontekstach słowa lub czyny Jezusa oraz wydarzenia z Jego życia, wyjaśniali je dla pożytku czytelników. Dlatego też należy badać, jaki cel przyświecał Ewangelistom, gdy przytacza on słowa Jezusa lub fakty z Jego życia w taki czy inny sposób, lub umieszcza je w takim, czy innym kontekście. To, że Ewangelisci przytaczają słowa lub opisują czyny Zbawiciela oraz inne wydarzenia związane z Jego życiem w różnym porządku, bynajmniej nie przynosi jakiegokolwiek uszczerbku prawdziwości ich opowiadania; jak również to, że wypowiedzi Jezusa przytaczają nie dosłownie, lecz w inny sposób, z zachowaniem jednak ich sensu [...] Należy więc poznać, jakie cele mieli hagiografowie na względzie i co faktycznie powiedzieli. Wyniki zaś najnowszych badań wskazują, że nauka i życie Jezusa nie były opowiedziane po to, aby je tylko zapamiętać, lecz tak je głoszono, aby stały się podwaliną wiary i moralności Kościoła. Dlatego Ewangelie posiadają nieprzemijające wartości teologiczne⁶⁶.

Redakcja Ewangelii na piśmie zaznaczona jest w konstytucji o Bożym Objawieniu słowami: „Święci autorowie napisali cztery Ewangelie, wybierając niektóre z wielu wiadomości przekazanych ustnie lub pisemnie; ujmując je syntetycznie i objaśniając, w nawiązaniu do stanu Kościołów; zachowując formę głoszenia; ale zawsze tak, by nam przekazać szczerą prawdę o Jezusie. W tej przecież intencji pisali, czerpiąc z własnej pamięci i z własnych wspomnień, czy też korzystając ze świadectwa tych, którzy od początku byli naocznymi świadkami i sługami Ewangelii, abyśmy poznali prawdę tych nauk, jakich nam udzielono”⁶⁷.

Całościowe albo równoczesne oglądanie poszczególnych fragmentów czterech Ewangelii nazywa się spojrzeniem synoptycznym na Ewangelie. Potrzebę takiego patrzenia na Ewangelie uzasadnia fakt podobieństwa trzech ksiąg Ewangelii według Mateusza, Marka i Łukasza, przy równoczesnych różnicach istniejących między nimi. Dlatego też te Ewangelie nazywamy synoptycznymi⁶⁸. Zjawisko podobieństw i różnic między Ewan-

⁶⁶J. K o z y r a, *Jak powstawały Ewangelie?*, Kraków 1992, s. 7-9.

⁶⁷Tamże, s. 9.

⁶⁸Tamże, s. 65.

geliami było i jest różnie wyjaśniane, co wskazuje na wielką złożoność problemu. Ze znanych nam wielu teorii wskazujących na wzajemne zależności tych Ewangelii oraz opieranie się na innych jeszcze źródłach przy redakcji ksiąg Ewangelii, każda z teorii rzuca nowe światło na ich genezę⁶⁹. Próby te usiłują uzasadnić głównie zbieżności zachodzące w czterech Ewangeljach. Problem jednak różnic między nimi bardziej wyjaśnia dopiero uwzględnienie założeń redakcyjnych poszczególnych Ewangelistów⁷⁰.

2. Kontekst nazywania Jezusa Chrystusa kamieniem węgielnym albo głowicą węgła - κεφαλὴ γωνίας w Ewangeljach synoptycznych (Mk 12,1-12; Mt 21,33-46 i Łk 20,9-19)

Z praktyką nazywania Jezusa Chrystusa kamieniem węgielnym czy głowicą węgła - κεφαλὴ γωνίας według słów Psalmu 118,22 spotkaliśmy się już w nauczaniu apostoelskim przedstawionym w kerygmacie św. Piotra w Dz 4,11 i w katechezie Piotrowej w 1 P 2,7. Również Ewangelie synoptyczne (Mt, Mk, Łk), podobnie jak Dz i 1 P, stosują wobec Jezusa zaledwie jeden raz to określenie (głowica węgła, kamień węgielny). Na jego wyjątkowe znaczenie wskazuje jednak wyjątkowy kontekst historyczno-zbawczy, w jakim się tak mówi o Jezusie, mianowicie męka, śmierć i zmartwychwstanie Chrystusa.

Ewangelista Marek nazywa Jezusa powyższym tytułem, podobnie jak pozostali Synoptycy (Mt 21,33-46 i Łk 20,9-19) w kontekście przypowieści o przewrotnych rolnikach⁷¹, będącej faktycznie przypowieścią o męce Jezusa (Mk 12,1-12)⁷². Wszyscy trzej Synoptycy podają te same ramy chronologiczne wygłoszenia tej przypowieści przez Jezusa. Tworzy ona część sporów z przeciwnikami prowadzonych w Świątyni Jerozolimskiej przed Paschą poprzedzającą Jego mękę i śmierć. Przedstawiciele Sanhedrynu, słuchający Jezusa, wmieszani są w tłum pielgrzymów na dziedzińcu Świątyni. Oni są też bezpośrednimi adresatami przypowieści⁷³. Jakkolwiek przypowieść ta skierowana jest do przywódców żydowskich, jej końcowe słowa kreślą wizję Kościoła zbudowanego na fundamencie, jakim jest Chrystus. Jego śmierć zbawcza stała się przyczyną opiewania cudu wywyższenia Syna przez Ojca poprzez zmartwychwstanie⁷⁴.

⁶⁹ R. Bartnicki, *Ewangelie synoptyczne. Geneza i interpretacja*, Warszawa 1996, s. 405 n.

⁷⁰ J. Kozyra, *Jak powstawały Ewangelie?...*, s. 65-69; R. Bartnicki, *Ewangelie synoptyczne...*, s. 137-168.

⁷¹ K. Romaniuk, *Ewangelia według św. Marka*, [w:] *Komentarz praktyczny do Nowego Testamentu...*, s. 205.

⁷² H. Langkammer, *Ewangelia według św. Marka. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, Poznań 1977, s. 272.

⁷³ A. Jankowski, *Królestwo Boże w przypowieściach*, Poznań 1981.

⁷⁴ H. Langkammer, *Ewangelia według św. Marka. Tłumaczenie, wstęp i komentarz*, Lublin 1997, s. 106 n.

Egzegeci zastanawiają się, czy przypowieść ta pochodzi od samego Jezusa, czy też jest już interpretacją tego, co się zdarzyło w czasie męki Pańskiej, bo faktycznie ją zapowiada. Jest to jedyna przypowieść u Synoptyków, posiadająca cechy alegorii. Dopiero bowiem utożsamienia dzierżawców z Izraelem, sług z prorokami, a syna z Jezusem daje właściwy sens. Wyjaśnienie zaś poszczególnych myśli przypowieści w zasadzie nie należy już do głównych jej cech. Interpretacji więc dokonano przy głoszeniu oraz spisaniu Ewangelii. Z praktyką nazywania bowiem Jezusa Chrystusa kamieniem węgielnym czy głowicą węgła - κεφαλή γωνίας według słów Psalmu 118,22 spotkaliśmy się już w nauczaniu apostołskim, przedstawionym w kerygmacie św. Piotra w Dz 4,11 i w katechezie Piotrowej w 1 P 2,7⁷⁵. Podobnie w listach Pawiowych spotykamy się z tytułem Chrystusa - κεφαλή w pouczeniach katechetyczno-parenetycznych, jakie zamieszcza w *1 Liście do Koryntian* 11,3 oraz w listach więziennych: Ef 4,15; 5,23; Kol 2,10.19 i w tekstach hymnicznych, w Kol 1,18; Ef 1,22 oraz Ef 1,10.

Być może, Jezus wypowiedział podobną przypowieść lecz nie w alegoryzującej formie. Warto bowiem zauważyć, że w apokryficznej *Ewangelii Tomasza* 65 zachowała się prosta forma przypowieści o przewrotnych dzierżawcach, bez alegoryzacji. Mówi się tam tylko o pobiciu dwóch sług i zabójstwie syna. Przypowieść zaś kończy się charakterystycznym zwrotem: „Kto ma uszy do słuchania, niechaj słuca”⁷⁶. Jezus ujawniłby więc przywódcom judaizmu ich przewrotność i zapowiadałby im sąd Boży. Siebie zaś mógł przedstawić jako ostatecznego posłańca Bożego, którego też nie posłuchano i zgładzono. Jest bardzo możliwe, że wybór obrazu winnicy pochodzi od samego Jezusa. W Kościele apostołskim jednak nadano tym słowom Jezusa bogatszą treść na podstawie Iz 5,1.

U Izajasza chodzi o pieśń dotyczącą winnicy. Prorok opisuje trud gospodarza włożony w zakładanie winnicy. W podobny sposób mógł przemawiać także Jezus. Często też w Palestynie, szczególnie w Galilei w czasach Jezusa, obcy właściciele oddawali swoje majątki w dzierżawę. Jezus jednak, posługując się metaforą winnicy, pragnie przemówić do przedstawicieli judaizmu, występujących przeciw zamierzeniom samego Boga. Wysłani przez właściciela słudzy bowiem - to w alegorycznej interpretacji tej przypowieści prorocy, którzy byli prześladowani przez Żydów i ich przywódców (por. 1 Krl 18,13; Jr 37,15; Mt 23,29-36; Dz 7,52; Hbr 11,32 n.). Zarówno myśl posłania przez Boga ostatecznego pełnomocnika, własnego syna, jak również podkreślenie, że jest nim sam Jezus, mogła być zawarta w pierwotnej formie tej przypowieści. Z myśli tych wynika, że Jezus przewyższa proroków. Sanhedryn pyta Jezusa o Jego władzę (Mk 11,27-33). Jezus odpowiada, posługując się przypowieścią o prze-

⁷⁵ Tenże, *Ewangelia według św. Marka. Wstęp, przekład...*, s. 272.

⁷⁶ A. J a n k o w s k i, *Królestwo Boże...*, s. 109, 112; H. L a n g k a m m e r, *Ewangelia według św. Marka. Wstęp, przekład...*, s. 272.

wrotnych rolnikach (12,1–12). Jezus więc poucza, że posiada władzę Syna, który uczestniczy w władzy Boga-Ojca. Mimo to Syna spotyka taki sam los jak proroków w Starym Testamencie, o czym Jezus dobrze wiedział. W tej przypowieści mógł więc dać także temu wyraz⁷⁷. Żydzi zaś w konsekwencji odrzucenia Syna zostają pozbawieni przez Boga przywileju wyłączności i pierwszeństwa związanego z wybraństwem⁷⁸.

a. *Chrystus jako κεφαλή γωνίας - głowica węgła w Mk 12,1–12*

Przymiowana dziś powszechnie opinia, że Ewangelia Marka jest najstarszą z Ewangelii synoptycznych, każe nam się najpierw zająć tekstem Markowym, w którym spotykamy określenie κεφαλή γωνίας - głowica węgła, odniesione do Jezusa. Ewangelista Marek nazywa Jezusa powyższym tytułem, podobnie jak pozostali Synoptycy (Mt 21,33–46 i Łk 20,9–19) w kontekście przypowieści o przewrotnych rolnikach, będącej faktycznie przypowieścią o męce Jezusa (Mk 12,1–12). Bardzo możliwe, że wybór obrazu winnicy pochodzi od samego Jezusa. W Kościele apostołskim jednak nadano tym słowom Jezusa bogatszą treść na podstawie Iz 5, 1, do którego wyraźnie tekst Markowy nawiązuje. Wskazują na to szczegóły opisujące trud gospodarza zakładającego winnicę: otoczenie jej murem, wykopanie dołu pod tłocznię i zbudowanie wieży (w. 1). Wysyłani przez właściciela słudzy to w alegorycznej interpretacji tej przypowieści przez Marka prorocy, którzy byli prześladowani przez Żydów i ich przywódców (por. 1 Krł 18,13; Jr 37,15; Mt 23,29–36; Dz 7,52; Hbr 11,32 n.).

Ewangelista akcentuje posłanie przez Boga ostatniego pełnomocnika, własnego syna, jak również podkreśla, że jest nim sam Jezus. Z myśli tych wynika, że Jezus przewyższa proroków. Sanhedryn pyta Jezusa o Jego władzę (Mk 11,27–33). Jezus odpowiada, posługując się przypowieścią o przewrotnych rolnikach (12,1–12). Jezus więc poucza, że posiada władzę Syna, który uczestniczy w władzy Boga-Ojca. Mimo to Syna spotyka taki sam los jak proroków w Starym Testamencie, z czego Jezus dobrze sobie zdawał sprawę. Wielokrotne wysyłanie sług, mimo ich odrzucania i zabijania, wskazuje w opisie Ewangelisty, że zależy mu na ujawnieniu niepojętych planów Boga, który posyłał Izraelowi proroków, mimo podobnych zachowań narodu wybranego.

Wyraźny zabieg przekazu apostołskiego w tej przypowieści widać poprzez podkreślenie, że jest to „Syn Umiłowany”, czyli jedyny. W *Septuagincie* zamiast o synu jedynym czytamy o umiłowanym (por. Rdz 22,2; Jr 6,26). Przez to podkreśla się w przypowieści, że tym Synem Umiłowanym i Jedynym (w. 6) jest sam Jezus, prawdziwy Syn Boży. Szczególną

⁷⁷ H. L. A n g k a m m e r, *Ewangelia według św. Marka. Wstęp, przekład...*, s. 212–214.

⁷⁸ E. J. M a l l y, // *Vangelo secondo Marco*, [w:] *Grande Commentario Biblico* [dalej: GCB] (tytuł oryg.: *The Jerome Biblical Commentary* - JBC, red. R. E. Brown, J. A. Fitzmyer, R. E. Murphy), red. edizione italiana: A. Bonora, R. Cavedo, F. Maistrello, Brescia 1974, s. 880.

złość dzierżawców ukazuje wyrzucenie ciała zabitego syna poza winnicę, odmawiając mu nawet pogrzebu (w. 8; por. 1 Sm 17,44.46; Jr 7,33). Wprawdzie tekst świadczy, że Jezus zapowiadał tak swoją mękę i śmierć, jednakże nie ma tu jeszcze takiej alegoryzacji, na jaką wskazują inne opisy synoptyczne (Mt 21,39 i Łk 20,15)⁷⁹. Ukazana przez Marka w ten sposób zbrodnia dzierżawców ostro kontrastuje z triumfalnym finałem Chrystusa, z Jego zmartwychwstaniem⁸⁰, na co wskazują słowa Ps 118,22 cytowane w w. 11: „Pan to sprawił i jest cudem w naszych oczach”.

W relacji Marka sam Jezus stawia pytanie, co się po tym wszystkim będzie działo, jak zareaguje właściciel winnicy? Sam Jezus też odpowiada: właściciel w końcu przyjdzie osobiście, dzierżawców ukaże śmiercią, a winnicę odda w inne ręce. Odpowiedź Jezusa zapowiada przywódcom judaizmu sąd Boży oraz przejęcie władania nad winnicą przez pogan (w. 9). W przypowieści Jezusowej nie winnica więc, nie Izrael, jak u Iza-jasza (5,1–7) stoi w centrum zainteresowania, lecz zbawczy plan Boga, któremu sprzeciwiają się całkowicie przywódcy judaizmu. Refleksję pierwotnego Kościoła nad przypowieścią Jezusa o przewrotnych dzierżawcach wyraźniej jeszcze ukazuje cytat Ps 118,22 wzięty w Mk 12,10 z *Septuaginty*, „o odrzuconym przez budowniczych kamieniu, który stał się kamieniem węgielnym”. Tekst ten odnoszono w Kościele w najstarszej chry-stologii do Jezusa, o czym świadczą wypowiedzi z pierwotnej katechezy apostołskiej w Dz 4,11 i 1 P 2,7⁸¹.

W tym świetle obraz kamienia odrzuconego przez budowniczych, który obecnie otrzymuje zaszczytne miejsce (por. 1 P 2,4–8), może być rozumiany jako kamień wieńczący budowlę, zwornik sklepienia, kamień koń-cowy⁸². Jest bowiem mało prawdopodobne, aby ten kamień: κεφαλὴ γωνίας - głowica węgła, metaforycznie przedstawiał kamień węgielny włożony w fundament. W Mk 12, 10 bowiem budowniczowie w trakcie budowy, a nie na samym początku, kiedy do niej przystąpili, odrzucają kamień nazwany κεφαλὴ γωνίας - głowica węgła i kamień węgielny. Dla chrześcijan tym odrzuconym kamieniem jest więc Jezus Chrystus, umiłowany Syn Boży. Wprawdzie przywódcy Izraela Go odrzucili, ale Bóg Go wywyższył. Cytat z Ps 118,22, jakim posłużył się Kościół apo-stolski, przekracza w tym tekście ramy przypowieści Jezusowej i przesuw-a jej akcent, położony pierwotnie na przewrotności dzierżawców - na śmierć syna. Ta bowiem śmierć stała się przyczyną cudu wywyższenia Jezusa przez zmartwychwstanie i jego trwałych skutków zbawczych dla Kościoła. Tak więc wyjaśnia się niepojęte plany Boże. Śmierć Jezusa do-prowadza do zbawienia.

Marek znał przypowieść Jezusową o przewrotnych rolnikach z tradycji apostołskiej. Wykorzystał zaś ją, dając nowe znaczenie jako przypowieści

⁷⁹ H. L a n g k a m m e r, *Ewangelia według św. Marka. Wstęp, przekład...*s. 212-21 4.

⁸⁰ A. J a n k o w s k i, *Królestwo Boże...*s. 113.

⁸¹ H. L a n g k a m m e r, *Ewangelia według św. Marka. Wstęp, przekład...*s. 272-274.

⁸² H. G. L i n k, E. T i e d k e, *Pietra angolare* (λιθός), DCB, kol. 1314.

zapowiadającej metaforycznie mękę Pańską oraz ukazując jej zbawcze skutki. Według opisu Markowego wysłannicy Sanhedrynu poznali, że przypowieść Jezusa była skierowana przeciw nim (w. 12). Mimo jednak zrozumienia przypowieści pozostali nadal w uporze i niewierze⁸³. Jezus Chrystus zaś będąc κεφαλή γωνίας - głowicą węgła i kamieniem węgielnym, spełnia rolę głównego Wodza prowadzącego do zbawienia.

b. *Chrystus jako κεφαλή γωνίας - kamień węgielny i głowica węgła w Mt 21,33–46*

Również w opisie Mateuszowym przypowieść o złych dzierżawcach winnicy (21,33–46) ma w dużej mierze charakter alegoryczny. Widać bowiem wyraźną aluzję do narodu wybranego, przedstawionego metaforycznie w obrazie winnicy (por. Oz 10,1; Jr 2,21; Ez 15,1-6; Iz 5,1-7). Stosunki między właścicielem winnicy a dzierżawcami-rolnikami odzwierciedlają wzajemną relację Boga i narodu wybranego, reprezentowanego przez swoich przywódców. Jezus zaś jest niedwuznacznie owym synem gospodarza i właściciela winnicy. I nawet jeśli żydowscy słuchacze Jezusowej przypowieści rozumiejąc ją alegorycznie, godzili się na tytuł Syna Bożego, to i tak nie uważali go za wyjątkowe określenie nadane Jezusowi. Synami Bożymi nazywali bowiem siebie wszyscy Żydzi (por. Oz 11,1; Mt 2,15).

Jezus czyniąc aluzję do Izajaszowej Pieśni o winnicy (Iz 5,1 n.), w której prorok przedstawia troskliwą miłość przyjaciela-Boga do winnicy - narodu wybranego, dał poznać, jak należy pojmować Jego przypowieść. Właściciel winnicy żądał od dzierżawców owoców ich pracy (w. 34), a nie jak w Mk 12,2 zapłaty. Mateusz intensyfikuje alegoryzację poprzez podkreślanie ogromu zbrodni, jakiej dopuścili się dzierżawcy. Ewangelista pisze więc, że właściciel winnicy wysłał aż dwukrotnie potrójną liczbę sług. Raz jednych zbili, drugich zabili, a trzecich ukamienowali. Innym razem posłał większą liczbę sług, którym to samo uczynili. Wreszcie na koniec posłał do nich swojego syna (w. 34-37). Dzierżawcy, kierując się złą wola, świadomie i z premedytacją posuwają się aż do zbrodni.

Śmierć syna właściciela winnicy poza winnicą (w. 39) jest wyraźną aluzją do śmierci Jezusa poza murami miasta Jerozolimy, reprezentującej Bożą winnicę (por. Mt 27,32; J 19,17; Hbr 13,12). Jezus zadaje pytanie przywódcom żydowskim: „Co pan winnicy uczyni owym dzierżawcom?” Żydzi sami wydają na nich wyrok: „Złych sromotnie wytraci, a winnicę wydzierżawi innym rolnikom, którzy będą mu dawali owoce w odpowiednim czasie” (w. 41). Warto w tej wypowiedzi zwrócić uwagę na wyjątkową grę słów: „Złych źle wytraci” (Κακούς κακώς ἀπολέσει), cha-

⁸³ H. L a n g k a m m e r, *Ewangelia według św. Marka. Wstęp, przekład...*, s. 275.

rakterystyczną dla języka greckiego⁸⁴, dobrze znanego adresatom tej Ewangelii. Inaczej czytamy w Mk 12,9 oraz Łk 20,16, gdzie Jezus stawia podobne pytanie i sam na nie odpowiada.

Główny akcent tej przypowieści spoczywa na stosunku dzierżawców do syna właściciela winnicy. Kiedy słuchacze wydali wyrok na złych dzierżawców winnicy, Jezus, posługując się słowami Psalmu 118,22 n., raz jeszcze wzywa przeciwników, aby rozważyli swój stosunek do Niego oraz zastanowili się nad konsekwencjami swej zatwardziałości i niewiary. Jezus pragnie zwrócić uwagę przeciwników na działanie Boga, którego oni nie chcą dostrzec w posłannictwie Syna Bożego, a to spowoduje, że niestety królestwa Bożego nie osiągną. Bóg bowiem przeznaczy je tym, którzy to Boże dzieło ukazane w Jezusie dostrzegą i przyniosą owoce, podejmując życie według Jego nauki⁸⁵. Treść Psalmu 118,22 cytowanego tu, podobnie jak w Mk 12,10 za *Septuagintą*, daje możliwość rozumienia go w sensie szerszym i ogólniejszym, pozwalając widzieć wśród ludu Bożego również pogan. Takiego wyjaśnienia Pisma dokonano już w Kościele pierwotnym⁸⁶.

Nie po raz pierwszy Izrael jest porównany do winnicy. Prorocy najczęściej narzekają, że nie przynosi ona właściwych owoców (por. Iz 5,2-5). Bóg, który jest jej właścicielem, stwierdza wtedy, że nadszedł czas jej wykarczowania i spalenia. Te same obrazy starotestamentowe przejmując Jezus mówiąc o sądzie, jaki czeka całą ludzkość, a przede wszystkim naród wybrany. Oto kara, jaka spadnie na Izraelitów: „Królestwo Boże będzie im zabrane, a zostanie dane narodowi, który wyda jego owoce” (w. 43). Temat kamienia węgielnego, który został odrzucony przez budujących, pojawia się pod koniec przypowieści (w. 42–44). Temat ten wiąże z kontekstem idea kary. Otóż jak będą wytraceni nieuczciwi dzierżawcy winnicy, tak też rozbije się każdy, kto upadnie na kamień węgielny, on zaś zmiążdży każdego, na kogo spadnie. Kamień ów, prócz funkcji najmocniejszego i najważniejszego elementu w całej budowlu, spełnia tu również rolę wiaźdzadła zespalaającego całą konstrukcję. W obydwu przypadkach znaczenie tegoż kamienia jest absolutnie pierwszorzędne. Ten właśnie kamień zostaje odrzucony i jest niewykorzystany przez budowniczych. Dlatego może służyć dla nich tylko jako narzędzie kary, o niego się bowiem potkną. Jezus Chrystus będąc tym cennym kamieniem odrzuconym przez przywódców żydowskich, występujących w roli niefortunnych budowniczych, stanie się jednak elementem najcenniejszym w budowlu królestwa Bożego⁸⁷.

⁸⁴J. L. M a c K e η z i e, // *Vangelo secondo Matteo*, GCB, s. 949.

⁸⁵J. H o m e r s k i, *Ewangelia według św. Mateusza. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, Poznań 1979, s. 292 n.; tenże, *Ewangelia według św. Mateusza. Tłumaczenie, wstęp i komentarz*, Lublin 1995, s. 124 n.

⁸⁶J. L. M a c K e η z i e, // *Vangelo secondo Matteo...*, s. 949.

⁸⁷K. R o m a η i u k, *Ewangelia według św. Mateusza*, [w:] *Komentarz praktyczny do Nowego Testamentu*, red. A. Jankowski, K. Romaniuk, L. Stachowiak, t. 1, Poznań 1975, s. 114.

Mateusz mówiąc słowami Ps 118,22 n. o Jezusie jako o kamieniu węgielnym, o który rozbije się każdy, kto na niego upadnie, albo który zmiążdży każdego, na kogo on spadnie (w. 44), nasuwa na myśl także teksty Dn 2,34 n. 44 n. oraz Iz 8,14 n.⁸⁸ Kontekst wypowiedzi o miażdżącym kamieniu w Dn 2 dotyczy wizji sennej króla Nabuchodonozora i jej wyjaśnienia przez Daniela. W Dn 2,34 n. 44 n. czytamy: „Patrzyłeś, królu, aż oderwał się kamień, bez dotknięcia rąk, uderzył w posąg, w jego stopy z żelaza i gliny, i zmiążdżył je (w. 34). Kamień zaś, który uderzył w posąg, stał się wielką górą i napełnił całą ziemię (w. 35). W owych dniach Bóg królów, który jest Bogiem niebios, ustanowi królestwo, które nie ulegnie zagładzie i nie będzie wydane innemu narodowi. Zmiążdży i zniszczy wszystkie te królestwa, ono zaś będzie trwać na wieki (w. 44). Albowiem widziałeś, że z góry oderwał się kamień, bez dotknięcia rąk, i zmiążdżył żelazo, brąz, glinę srebro i złoto [...]” (w. 45). Ani sen, ani jego wyjaśnienie nie ujawniają bliższych szczegółów dotyczących wyidealizowanego królestwa, któremu z postanowienia Bożego miały się poddać wszystkie królestwa ziemskie. Jest ono ustanowione przez Boga, rządzi się niebieskimi, czyli Bożymi prawami i ma obietnicę wiecznej trwałości. Symbolizuje je tajemniczy kamień miażdżący w proch wszystkie ziemskie królestwa. Autor zapowiada w ten sposób, że zbliża się koniec jarzma ziemskich potęg. Wybawienie przyjdzie dzięki niespodziewanej interwencji samego Boga. On bowiem w swoich wszechmocnych rękach dzierży obecne i przyszłe losy wszystkich ludzi, zwłaszcza ludzi dobrej woli⁸⁹. Jezus zaś, będąc takim kamieniem miażdżącym dla przeciwników, wypełnia również tę zapowiedź Starego Testamentu.

Ewangelista Mateusz mówiąc w 21,44 o Jezusie, jako odrzuconym kamieniu węgielnym, że „każdy, kto upadnie na ten kamień, rozbije się [...]”, nawiązuje także do tekstu Iz 8,14 n.: „Jahwe zastępów niech się stanie świątynią, kamieniem obrazy i skałą potknięcia się dla obu domów Izraela; pułapką i siđłem dla mieszkańców Jeruzalem. Wielu potknie się na nich, upadnie i rozbije się, zostanie dotkniętych i pochwyconych”. Bóg Jahwe więc, sam Święty i mający być przedmiotem Bojaźni Bożej narodu wybranego (w. 13), dzięki niewierności tegoż ludu stanie się dla niego powodem chwiejności i upadku. Nazywając Boga skałą potknięcia, kamieniem obrazy, pułapką i siđłem dla narodu izraelskiego, prorok ostrzega, wskazując na bardzo niebezpieczny stan. Ten sam sposób mówienia spotykamy w wielu tekstach Nowego Testamentu⁹⁰; np. w Rz 9,32, gdzie Paweł określa tak Jezusa, który stał się przyczyną upadku dla Żydów lub w 1 P 2,7 n., gdzie Jezus Chrystus jest skałą zgorszenia i upadku dla niewierzących w Niego. Podobnie w Mt 21,44 Jezus podejmując motyw kamienia upadku mówi, że stał się zawinioną przez lud izraelski okazją do

⁸⁸J. H o m e r s k i, *Ewangelia według św. Mateusza. Wstęp, przekład...*, s. 293; tenże, *Ewangelia według św. Mateusza. Tłumaczenie, wstęp...*, s. 125.

⁸⁹Tenże, *Księga Daniela. Tłumaczenie, wstęp i komentarz*, Lublin 1995, s. 22-24.

⁹⁰L. S t a c h o w i a k, *Księga Izajasza. Tłumaczenie, wstęp i komentarz*, Lublin 1991, s. 46.

odrzuć. W obu wypadkach, w Starym i Nowym Testamencie chodzi o ostrzeżenie przed świadomym odrzuceniem pewnej drogi zbawienia, co stanie się, niestety, dla wielu okazją do upadku⁹¹.

Czytając jednak do końca wypowiedź Jezusa w Mt 21,42: „Kamień odrzucony przez budujących stał się głowicą węgła. Pan to sprawił i jest cudem w naszych oczach” oraz biorąc pod uwagę kontekst Dn 2,34 n. 44 n. dla wypowiedzi w Mt 21,44: „kamień miażdżący, który zakłada wieczne królestwo” (Dn 2,44), można go odnieść do wywyższenia Chrystusa, którym jest Jego zmartwychwstanie, Jego wejście do chwały. Istotą zaś królestwa Bożego, które jednym zostaje zabrane, a innym dane, jest sam Chrystus jako Odkupiciel. Aby do tego królestwa należeć, trzeba przynosić owoce, co w Mateuszowej przypowieści podkreślono aż dwukrotnie (w. 41 i 43)⁹².

Odrzucając więc Jezusa będącego kamieniem węgielnym i głowicą węgła, odrzuca się Głównego Władcę i wywyższonego przez zmartwychwstanie Wodza zbawienia.

c. *Chrystus jako κεφαλή γωνίας - kamień węgielny i głowica węgła w Łk 20,9-19*

Przypowieść o niegodziwych dzierżawcach winnicy powtarza również Łukasz (20,9-19). Porównując ten tekst z opisem Markowym (12,1-12), zauważamy niewielkie rozbieżności. Ewangelista Łukasz skraca opis wyposażenia winnicy przez właściciela przed jego wyjazdem na dłuższy czas. Chodzi o zabezpieczające obudowanie jej murem, wykopanie dołu pod tłocznię i wybudowanie wieży (Mk 12,1). Trzeci z kolei sługa, wysłany do niegodziwych dzierżawców, według Marka został zabity (Mk 12,5), a według Łukasza - tylko poraniony (Łk 20,12). O innych sługach, również pobitych i pozabijanych - według opisu Markowego, u Łukasza nie ma żadnej wzmianki. Marek nie podaje żadnej reakcji słuchaczy, a Łukasz dodaje, że powiedzieli oni: „Oby tak się nie stało!” (Łk 20,16)⁹³. Łukasz podobnie jak Marek, a w przeciwieństwie do Mateusza pisząc o posłaniu syna przez właściciela winnicy do złych dzierżawców podkreśla, że jest on „synem umiłowanym” (Mk 12,6; Łk 20,13). Przez to akcentuje się w przypowieści, że tym Synem Umiłowanym i Jedynym jest sam Jezus, prawdziwy Syn Boży. Marek pisze z kolei o wyrzuceniu ciała zabitego syna poza winnicę (w. 8). Wprawdzie tekst ten świadczy, że Jezus zapowiadał tak swoją mękę i śmierć, jednakże nie ma tu jeszcze takiej alegoryzacji, na jaką wskazują inne opisy synoptyczne: Mt 21,39 i Łk 20,

⁹¹Tamże, s. 46.

⁹²A. J a η k o w s k i, *Królestwo Boże...*, s. 111-113.

⁹³K. R o m a η i u k, *Ewangelia według św. Łukasza*, [w:] *Komentarz praktyczny do Nowego Testamentu*, t. 1, s. 335.

15, nawiązujące do zabicia Jezusa poza bramami miasta Jerozolimy (por. także J 19,17; Hbr 13,12).

Łukasz i Mateusz stosując do Jezusa słowa przypowieści o wyrzuceniu Syna poza winnicę i następnie zabicia go, zwracają uwagę na zbawczy i uniwersalny charakter tej śmierci, wychodzący poza kręgi judaizmu. Podkreśla się też, że to właśnie Żydzi Go odrzucili, a nie odwrotnie⁹⁴. Również Łukasz i Mateusz, w przeciwieństwie do Marka, podając wypowiedź Jezusa cytującego Ps 118,22 o odrzuconym przez budowniczych kamieniu węgielnym, dodają do tego tekstu słowa będące aluzją do Iz 8,14 i Dn 2,31-35: „Każdy, kto upadnie na ten kamień, rozbije się; a na kogo on spadnie, zmiażdży go” (Mt 21,44; Łk 20,18)⁹⁵. Łukasz ukazując więc alegorycznie w tej przypowieści z jednej strony wielką cierpliwość Boga, który nie zrażony oporem Izraela wysyła wciąż proroków, z drugiej strony podkreśla nieuchronną karę za dopełnienie miary zbrodni. Na groźbę Jezusa zapowiadającego karę słuchacze - tylko według Ewangelii św. Łukasza - gwałtownie protestują: Nie, nigdy! (w. 16). Odpowiednio do tragizmu sytuacji nie ma też w opisie Łukaszowym, słów o „cudzie” w zakończeniu Ps 118,22, w przeciwieństwie do Mk i Mt. Jest zaś jeszcze jedna groźna alternatywa wyboru między Chrystusem a zagładą (w. 18)⁹⁶. Każdy bowiem, kto odrzuca Jezusa, będzie zmiażdżony i od Niego odrzucony. Każdy zaś, kto idzie za Nim, musi podjąć śmierć jako jedyną drogę wiodącą do chwały⁹⁷.

Jezus zadając pytanie przywódcom żydowskim, „Co pan winnicy uczyni owym dzierżawcom?” według Mk 12,9 oraz Łk 20,16 sam na nie odpowiada. W Ewangelii zaś Mateusza 21,41 Żydzi wydają na nich wyrok: „Złych sromotnie wytraci, a winnicę wydzierżawi innym rolnikom, którzy będą mu dawali owoce w odpowiednim czasie”. Groźbę Jezusa o „wytraceniu złych dzierżawców i oddaniu innym winnicy” za zamordowanie syna jej właściciela (Łk 20,15 n.) Żydzi zrozumieli właściwie. Bóg surowo ich ukarze, jako winnych prześladowania proroków i zamordowania Jego Syna oraz w miejsce Izraela Bóg wybierze sobie innych ludzi jako nowy naród wybrany. Przeciw takiej perspektywie żywo zaprotestowali, Jezus zaś spojrział na nich w sposób szczególny, wyrażając zarówno wyrzut i potępienie dotychczasowego ich postępowania, jak i zachętę do zastanowienia się i nawrócenia (w. 16b.17a).

Zacytowany tekst Psalmu 118,22 przez wszystkich Ewangelistów synoptycznych (Mk 12,10 n.; Mt 21,42; Łk 20,17), mówiący o odrzuconym przez budowniczych kamieniu, który stał się kamieniem węgielnym - κεφαλὴ γωνίας - Jezus rozumiał jako przepowiednię mesjańską i odniósł jej treść do siebie. Żydzi odrzucili Go, jak budowniczy odrzucają

⁹⁴ C. Stuhlmueller, // *Vangelo secondo Luca*, GCB, kol. 1021.

⁹⁵ F. Gryglewicz, *Ewangelia według w. Łukasza. Wstęp, przekład oryginału, komentarz*, Poznań 1974, s. 302.

⁹⁶ A. Jankowski, *Królestwo Boże...*, s. 113.

⁹⁷ C. Stuhlmueller, // *Vangelo secondo Luca*, GCB, kol. 1021.

kamień uznany za nieużyteczny do budowy. W rzeczywistości jednak okazuje się, że ten odrzucony i wzgardzony kamień staje się kamieniem, na którym wspierają się fundamenty całej budowli, lub według innej interpretacji - wspornikiem umieszczonym na szczycie budowli, łączącym i wiążącym wszystkie jej części w jedną zwartą i mocną całość. Jeśli ktoś taki kamień odrzuca, to znaczy, że chociaż spełnia funkcję budowniczego, w rzeczywistości nie zna się na dobrym budowaniu i dlatego musi stąd być zabrany. Jeśli więc przywódcy żydowscy odrzucają Jezusa, to spotka ich los złych budowniczych.

Według Ewangelii Łukasza 20,18 Jezus, zapowiadając, jaki los ich czeka, w dalszym ciągu swojej wypowiedzi, mówiąc o sobie, posługuje się obrazem kamienia. Słowa te, podobnie jak w Mt 21,44, są aluzją do Iz 8, 14 i Dn 2,31-35.44. W Iz 8,14 Bóg Jahwe przez niewierność swego ludu stanie się dla niego powodem chwiejności i upadku. W Dn 2,31-35.44 zaś mówi się o wyidealizowanym królestwie, któremu z postanowienia Bożego miały się poddać wszystkie królestwa ziemskie. Jest ono ustanowione przez Boga, rządzi się niebieskimi, czyli Bożymi prawami, i ma obietnicę wiecznej trwałości. Symbolizuje je tajemniczy kamień miażdżący w proch wszystkie królestwa ziemskie. Biada więc każdemu, na kogo spadnie kamień ze szczytu budowli, bo go zmiażdży. Taki będzie też los tych, którzy odrzucają Jezusa. Jezus jednak, jako ów kamień centralny - κεφαλή γωνίας, niezależnie od tego, że naród wybrany Go odrzuca, będzie nadal centralnym punktem dziejów. On bowiem jest kamieniem węgielnym u podstawy i zwornikiem budowli u jej szczytu⁹⁸. Łukasz 20,19, podobnie jak inni Synoptycy (Mk 12,12; Mt 21,45 n.) podkreśla, że przywódcy żydowscy, jako przeciwnicy Jezusa zrozumieli, iż to oni właśnie są owymi niegodziwymi dzierzawcami i złymi budowniczymi. Dlatego usiłowali Jezusa pojmać i zgładzić, ale powstrzymała ich na razie obawa przed ludem".

Przedstawiony powyżej przegląd tekstów Nowego Testamentu, w których zastosowano termin κεφαλή jako tytuł Jezusa Chrystusa ukazujący Jego główną rolę w dziele zbawienia, pozwala nam wyciągnąć następujące wnioski:

1. Ewangelie synoptyczne Mt, Mk, Łk oraz Dz i 1 P stosują wobec Jezusa zaledwie jeden raz określenie κεφαλή γωνίας - głowica węgła, kamień węgielny.

2. W *Corpus Paulinum* tytuł κεφαλή, ukazujący Chrystusa jako kogoś Głównego, spotykamy raz w 1 Kor, zaś w Kol aż trzykrotnie. Również trzykrotnie stosuje św. Paweł to określenie w *Liście do Efezjan* i jeden raz czasownik związany z tym słowem, mianowicie: ἀνακεφαλαιοῦσθαι (zrekapitulować wszystko w Chrystusie).

⁹⁸F. Gryglewicz, *Ewangelia według św. Łukasza. Wstęp, przekład...*, s. 301-303.

⁹⁹K. Romaniuk, *Ewangelia według św. Łukasza...*, s. 335.

3. Niektóre z powyższych tekstów Nowego Testamentu wprost cytują Stary Testament lub też do niego nawiązują w kontekście tytułu chrystologicznego κεφαλή. Aż pięciokrotnie nazywa się Jezusa kamieniem węgielnym, cytując tekst Ps 118,22: w Mt 21,42; Mk 12,10; Łk 20,17; Dz 4, 11 oraz 1 P 2,7, gdzie św. Piotr wyjaśnia jego znaczenie we fragmencie 2,4-8, wykorzystując poza tym inne cytaty starotestamentalne z Iz 28,16 (w. 4 i 6) oraz Iz 8,14 (w. 8).

Według Ewangelii Łukasza 20,18, Jezus zapowiadając, jaki los czeka złych dzierżawców winnicy, w dalszym ciągu swojej wypowiedzi mówiąc o sobie, posługuje się obrazem kamienia. Słowa te, podobnie jak w Mt 21,44, są aluzją do Iz 8,14 i Dn 2,31-35.44.

W opisie synoptycznym przypowieść o złych dzierżawcach winnicy (Mt 21,33-46; Mk 12,1-12; Łk 20,1-9), w której znajdujemy wypowiedź Jezusa o kamieniu węgielnym, ma w dużej mierze charakter alegoryczny. Widać bowiem wyraźną aluzję do narodu wybranego przedstawionego metaforycznie w obrazie winnicy w tekstach Starego Testamentu: (por. Oz 10,1; Jr 2,21; Iz 5,1-7). Stosunki między właścicielem winnicy a dzierżawcami-rolnikami odzwierciedlają wzajemną relację Boga i narodu wybranego reprezentowanego przez swoich przywódców.

Jezusa Chrystusa nazwano Głową - κεφαλή w hymnie o Jego wywyższeniu w Ef 1,20-23. Wyrażenie: [Bóg Ojciec] „Wszystko poddał pod Jego stopy” (w. 22a) wzięte z Ps 8,7, zastosowane tu do Chrystusa, wskazuje na powszechną władzę i rzeczywiste Jego panowanie nad całym kosmosem (por. także 1 Kor 15,2.6 n.; Hbr 2,8). „A Jego samego ustanowił nade wszystko Głową dla Kościoła (w. 22b), który jest Jego Ciałem (w. 23a), Pełnią Tego, który napełnia wszystko na wszelki sposób” (w. 23b). Ten najwyższy, ostatni szczebel wywyższenia da się uzasadnić stosunkiem Chrystusa - Głowy do Ciała - Kościoła. Ten, który jest Głową całego stworzenia, jest z woli Bożej także Głową Kościoła (por. Kol 1,18).

Św. Paweł przedstawiając w Ef 5,21-33 zasady życia domowego, w 5, 23 podaje wielki wzór dla mężów i żon. Jest nim miłość Chrystusa Głowy - κεφαλή, do Kościoła - Jego Ciała. Podstawę dla tego porównania znajdujemy w starotestamentalnej nauce o przymierzu jako związku Boga Jahwe z narodem wybranym (por. Oz 2; Jr 31,2-4).

4. Teksty Nowego Testamentu, w których odniesiono do Jezusa Chrystusa określenie: κεφαλή, przynależą do różnych środowisk związanych z początkami Kościoła: judeochrześcijańskiego - palestyńskiego, pogańskochrześcijańskiego - hellenistycznego, grecko-rzymskiego. Na środowisko judeochrześcijańskie wskazuje szczególnie praktyka odwoływania się wprost czy też poprzez aluzje do Pism Starego Testamentu. Świat grecko-rzymski bliższy zaś był pogańskiemu adresatom Pism Nowego Testamentu, w których trzymano się jednak pierwotnej tradycji judeochrześcijańskopalestyńskiej.

5. Powyższy tytuł Chrystusa, jak widać to w przedstawionym przeglądzie tekstów, związany jest też z różnymi tradycjami istniejącymi w pier-

wotnym Kościele: kerygmaticzne - Dz; liturgiczne - hymny w listach Pawłowych; katechetyczne i parenetyczne - również w listach; ewangelijne - *Ewangelie synoptyczne*.

6. Na specyfikę znaczeniową określenia κεφαλή, odniesionego w omawianych tekstach Nowego Testamentu do Jezusa Chrystusa, wpłynęło nie tylko jego znaczenie w starożytnych tekstach pozabiblijnych oraz w Starym Testamencie, również w Biblii greckiej - *Septuagincie*. Nowego, specjalnego znaczenia teologicznego nabiera ono w Nowym Testamencie dzięki zestawieniom go z innymi tytułami Chrystusa oraz poprzez kontekst różnych środowisk i różnych tradycji, w jakich go znajdujemy.

7. Analiza filologiczna i teologiczno-biblijna powyższego tytułu Chrystusa ukazuje różne aspekty Jego działania zbawczego, w którym podkreśla się motyw odgrywania głównej roli. Tytuł ten bowiem mówi o roli zbawczej Chrystusa w związku z Jego śmiercią i zmartwychwstaniem. On prowadzi nas do zmartwychwstania i chwały. Odrzucając więc Jezusa będącego kamieniem węgielnym i głowicą węgła, odrzuca się Głównego Władcę i wywyższonego przez zmartwychwstanie Wodza zbawienia. On bowiem ma we wszystkim pierwszeństwo i rządzi wszystkim będąc Głową Kościoła i świata.

GESÙ CRISTO LA PIETRA IMPORTANTE: ANGOLARE O FINALE E IL CAPO

S o m m a r i o

Nel Nuovo Testamento si usa i titoli per Gesù Cristo quali spiegano la Sua funzione salvifica. La grande importanza quelli sottolinea già il Documento della Pontificia Commissione della Bibbia: *Bibbia e Cristologia* pubblicata nell'anno 1983. Qui si dice, che per spiegare i titoli Cristologici dobbiamo rispettare la Tradizione Apostolica; leggere insieme il Vecchio e Nuovo Testamento; e vedere integrale la tutta persona di Gesù.

Il Cristo è nominato κεφαλή γωνίας - la pietra importante: angolare o finale, già nella Tradizione Apostolica, dove sempre si prende la citazione del Salmo 118,22 nella versione della Settanta. Così dice del Gesù il Pietro nel suo discorso kerygmatico nell'Atti 4,11 e nel suo insegnamento parenetico nella sua Prima Lettera (1 P 2,7). Il Apostolo sottolinea, che Gesù è la pietra più importante, la base del fondamento e pietra centrale o finale. Quindi, Gesù è la fonte della nostra risurrezione. Per questo non si deve quella rigettare, perché, purtroppo, tutti chi così fanno, saranno stessi rigettati. San Pietro spiega, che Gesù è la pietra scelta da Dío e per questo c'è preziosa. Dío L'onora per la Sua risurrezione, ma gli uomini Lo rifiutano, e questo significa la morte di Gesù sulla croce. Ma per i credenti, Gesù è stato fatto la pietra viva (1 P 2,4-8).

Gesù è nominato il Capo - κεφαλή anche nelle lettere di San Paulo Apostolo, nell'inni (Col 1,18; Ef 1,10.22) e nell'insegnamenti parenetici (1 Cor 11,3; Col 2,10.19; Ef 4,15; 5,23). Gesù come il Capo della Chiesa, c'è il Primo, hà la potestà di reggere e anche hà grande influsso sull'altri per dare essi la vita e gli santifica. Al primo posto Gesù c'è il Capo del tutto universo, del cosmo, ma per questo Lui c'è anche più importante per la Chiesa (Col 1,18; Ef 1,22). Gesù unisci tutto in Se, come il Capo (Ef 1,10). Gesù dirigendo gli altri come il Capo, c'è il modello per l'ordine nel matrimonio (1 Cor 11,3) anche nel Suo amore per la Chiesa (Ef 4,15; 5,23). I credenti devono vivere tenendo il Cristo - come il Capo, cio'è come quello più importante per la sua salvezza, ma non scegliere le false idee della supremità delle potenze spirituale nel cosmo. Gesù c'è sopra tutte le altre potenze. Solo con Cristo come il Capo si può stare stesso anche grande (Col 2,10.19).

Nella Tradizione Vangelica - Sinottica Gesù Cristo c'è anche nominato come κεφαλή γωνίας - la pietra importante: angolare o finale, sempre citando il Salmo 118,22. Il contesto vangelico del questa nominazione di Cristo c'è il racconto dei Sinottici sulla morte e risurrezione di Gesù. Il Vangelista Marco, come anche gli altri Sinottici (Matteo e Luca) danno questo titolo à Gesù nel contesto della parabola della vigna e dei contadini omicidi, nominata anche la parabola della morte di Gesù (Mc 12,1-12; Mt 21,33-46; Lu 20,9-19). Tutti tre Vangelisti sottolineano nominando Gesù come la pietra rigettata dai costruttori - κεφαλή γωνίας - la pietra angolare o finale, la più importante.

Il titolo - κεφαλή γωνίας dato à Gesù sottolinea il Suo grande ruolo nella salvezza. Per questo così si nomina Gesù Cristo nel contesto della Sua passione, morte e risurrezione. Solo Lui conduce i tutti alla risurrezione e gloria. Ma rigettando Lo, come pietra angolare o finale, centrale e più importante, si rigetta il sommo Condottiero della salvezza. Quindi Lui c'è il Primo nel tutto e dirige tutto come il Capo della Chiesa e tutto il mondo.